

Ибн Ашур

Мақасид аш-Шариъа ҳақида рисола

IBN ASHUR

Treatise on Maqāṣid al-Shari‘ah

MUHAMMAD AL-TAHIR IBN ASHUR

THE INTERNATIONAL INSTITUTE OF ISLAMIC THOUGHT

(ИИТ) «Китобларининг қисқача сериялари»

ИБН АШУР

Мақасид аш-Шариъа

ҲАҚИДА РИСОЛА

Муҳаммад ал-Таҳир Ибн Ашур

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297
ББК 86.38-2
М 92

Китоб хомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Муҳаммад ал-Таҳир Ибн Ашур

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Эшбаева Раҳат: – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма рухсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини ақс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий web-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига кафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

**Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган № 58**

Ибн Ашур Мақасид аш-Шариъа ҳақида рисола (Uzbek)

Муҳаммад ал-Таҳир Ибн Ашур

ИИТ «Китобларнинг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-957-0

Ibn Ashur Treatise on Maqasid al-Sharia (Uzbek)

Muhamad at-Tahir Ibn Ashur

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1434 АН / 2013 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-551-6

ИИТ

P.O.Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-957-0

УДК 297

ББК 86. 38-2

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган қисқача шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир. Қисқа, осон ўқиладиган, вақтни тежайдиган шаклда ишлаб чиқарилган ушбу бириктирилган тезислар катта нашрнинг диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва китобхонларни бу китобнинг асл нусхасини ўрганишга ундайди.

Ибн Ашурнинг Мақасид аш-Шариъа (араб тилининг асл нусхаси, инглиз тилидаги таржимаси) рисоласи ҳақида 2006-йилда тўлиқ шаклда нашр этилган. Шайх Муҳаммад ат-Тоҳир ибн Ашур *Мақасид* назариясини буюк имомлар давридан бери жиддий ривожланмаган ислом қонунини ўрганишда янги методология сифатида таклиф қилди.

Ибн Ашур – катта жасорат билан – Пайғамбар Муҳаммад (С.А.В)*- нинг унинг хатти-ҳаракатлари ва қарорларининг асоси бўлган нозик мавзусига мурожаат қилди. У Ислом қонунларининг бир қисми бўлиши керак бўлган Пайғамбарнинг урф-одатлари ва сиёсий раҳбарият, суд қарори, дўстона маслаҳат, низоларни ҳал қилиш каби аниқ мақсадлар учун қилинган пайғамбарнинг ҳаракатлари, сўзлари ўртасидаги фарқларни белгилайдиган мезонларни ва ҳоказоларни киритди. Аммо бу китобда Ибн Ашурнинг энг муҳим ҳиссаси, анъанавий *усул ал-фиқҳ*да ҳеч қачон шаклланмаган янги (замонавий) атамани яратиш орқали янги *Мақасидни* яратишдир. Масалан, Ибн Ашур «наслини сақлаш» назариясида «оила тизимини сақлаб қолиш», «ҳақиқий эътиқодни ҳимоя қилиш» назарияда «эътиқод эркинлиги» кабиларни ишлаб чиқди ва «тартиблилик» тушунчасини ҳам киритди.

* (С.А.В.) – соллаллоҳу алайҳи васаллам. «Аллоҳнинг саломи ва саловати бўлсин.» Пайғамбаримиз Муҳаммаднинг номи зикр қилинганда айтилади.

У, шунингдек, *Мақасид* сифатида ўз ҳуқуқларини англаган ва бунга бутун ислом қонуни асосланган «тартиб», «табиий феъл-атвор», «эркинлик», «ҳуқуқлар», «фуқаролик» ва «тенглик» тушунчаларини ҳам киритди. Ушбу ривожланиш Ислам қонунлари учун мусулмон жамиятлари ва озчилик мусулмонлар учун долзарб муаммоларни ҳал қилишга катта имкониятлар очиб беради.

Ибн Ашур асл асарининг қисқартирилган нашри

ИБН АШУР МАҚАСИД АШ-ШАРИЪА ҲАҚИДА РИСОЛА

Муҳаммад ал-Таҳир ал-Месавий томонидан таржима қилинган

ISBNhbk: 978-1-56564-423-9

ISBNpbk: 978-1-56564-422-0

2006

КИРИШ СЎЗ

Шайх Муҳаммад ат-Тоҳир ибн Ашур энг таниқли Зайтуна имом ва 20-асрнинг буюк ислом уламоларидан биридир. Ушбу китобни инглиз тилига таржима қилиниши ислом қонунчилиги соҳасида катта ютуқдир. Ибн Ашур *Мақасидни* ислом ҳукуки назариясини янгилаш методологияси сифатида таклиф қилди, у буюк имомлар давридан буён 8-асрда ал-Шафий ва 14-асрда ал-Шаат давридан бери ривожланмаган. Ибн Ашурнинг методологияси икки замонавий тафовут ўртасида марказий ўринни эгаллайди: «неолитерализм», ислом ҳукмларининг мантиқий анъанавий қарашлари фойдасига мантиқий асослар ва қайта изоҳлашни эътиборсиз қолдиради, ҳамда «неорационализм» мусулмонларнинг диний, маданий ўзига хослигини, унинг «модернизация» ва «рационаллик»ка интилишини эътиборсиз қолдиради.

Мақасид ислом қонунлари, ислом ёзувлари ва ислом эътиқодига асосланган бўлиб, ислом ҳукмларида мантиқий асослар, мақсадлар ҳамда умумий манфаатларни таъкидлайди. Ибн Ашур, шунингдек, Пайғамбар Муҳаммаднинг ҳаракатлари ва қарорлари асоси бўлган ниятлар – *Мақасид* мавзусига бағишланган. Ибн Ашур ислом қонунчилигига мўлжалланган Пайғамбарнинг урф-одатлари ва муайян мақсадлар учун қилинган Пайғамбарнинг ҳаракатлари ҳамда сўзлари ўртасидаги фарқ мезонларини киритди. Ушбу китобнинг энг муҳим ҳиссаси – анъанавий усул *ал-фиқҳида* илгари сурилмаган янги *Мақасиднинг* замонавий атама билан яратилишидир. Ибн Ашурнинг ҳиссалари мусулмон жамиятлари ва озчилик мусулмонлар учун долзарб муаммоларни ҳал қилишда ислом қонунларига катта имкониятлар очиб беради.

Муҳаммад ат-Тоҳир ибн Ашур 1879-йилда Тунисда олим Андалусия оиласида туғилган. У ислоҳотчи *уламодан* таҳсил олди ва классик исломий илмларни ўзлаштирди. У 1932-йилда шайх ул-Ислам судясига айланди ва ислом таълими ҳамда ҳукуқшунослигини ислоҳ қилиш соҳасида самарали ижод қилган ёзувчи ва муаллиф эди. Ибн Ашурнинг 1946-йили *Мақасид аш-Шариъа* ҳақида ёзган асари Шариатнинг юқори мақсадларини, мунтазам равишда ўрганиб чиққан тадқиқотдир.

СЎЗ БОШИ

Ушбу китобда фикрлар турлича бўлганидан, қўлланма ва маълумот базасини тақдим этиш учун *Мақасид аш-Шариъа* ҳақида муҳим нутқлар ишлаб чиқилган. Китоб янги ҳолатлар юзага келганда муслмонларга ўзларининг шартли масалалари бўйича ёрдамчи қонунчиликни ишлаб чиқишда кўмаклашиши ва турли ҳуқуқшунослик мактабларининг қарама-қарши баҳсларида уларга ҳал қилувчи фикрни тақдим этишни ният қилган. Амалдаги қонуний қарорларга нисбатан асосий тамойиллар (*усул*) бўйича фарқлар давом этмоқда, чунки *усул ал-фиқҳнинг* умумий коидалари ва тамойиллари ушбу қарорларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади.

Усул ал-фиқҳ ҳеч қачон фикҳ масалаларида ихтилоф қилганлар томонидан ҳукмини қабул қиладиган якуний ҳакам бўлмаган. Бундан ташқари, *усул ал-фиқҳнинг* аксарият таклифлари ва сўровлари, асосли донолик ёки *хикмаҳни (hikmah)* тушунтириш ва Шариат мақсадларини белгилаш йўлида хизмат қилмайди. *Усул ал-фиқҳ* олимлари ўзларининг сўровларини шариатнинг ташқи ва сўзма-сўз жиҳатлари билан чекладилар. Биз *усул ал-фиқҳнинг* ҳақиқий таклифлари ҳолатини баҳолаш билан шуғулланмоқдамиз.

Шариатни тушунишнинг аниқ ва қатъий тамойилларини тақдим этиш учун анъанавий равишда қабул қилинган *усул ал-фиқҳни* қайта кўриб чиқишимиз керак. Кейин биз ҳаммасини қайта ислоҳ қилишимиз ва уни «Шариатнинг олий мақсадлари ҳақидаги фан» деб номланган мустақил илм сифатида таснифлашимиз керак. Ушбу китоб Исломнинг фуқаролик муомалалари ва одоб-ахлоқ коидаларини тартибга солувчи қонунлари ҳамда коидаларига оид мақсадларини ўрганади. Ушбу қонунлар фақат Шариат деб аталишга лойиқдир, чунки уларда Исломнинг турли даражадаги фойда ва зарарлар даражаси, уларни баҳолаш мезонларини белгилаш ҳамда аниқлашга қаратилганлиги акс эттирилган.

1-қисм: *Мақасид аш-Шариъанинг* ўрнатилиши

Биз умуман шариатнинг юқори мақсадларни кўзлаганлигини исботлаш ва нима учун ҳуқуқшунос уларни билиши кераклиги, шунингдек, уларни аниқлаш ҳамда тасдиқлашнинг мақсад тоифалари ва усулларини исботлашни мақсад қилдик. Ҳар қандай илоҳий қонуннинг қоидалари ва фармонлари инсоният учун ўрнатилган ҳамда Худо томонидан белгиланган баъзи мақсадларга қаратилган. У одамлар тартибини ўрнатиш учун хабарчилар юборди ва қонунларни очиб берди. Бундан ташқари, одамларнинг тараққиётга мойил Худоси бор, бунга мисол қатори уларнинг ҳаётини тартибга солиш учун қонунлар қабул қилишидир. Қуръон ва саҳиҳ Пайғамбарнинг урф-одатларини ўрганар эканмиз, шуни хулоса қилишимиз мумкинки, Ислом шариат аҳкомлари умуминсоний эзгуликка асосланган ва жамият ҳамда шахсларга фойда келтирадиган ички сабабларга асосланади.

Ҳуқуқшунос *Мақасид аш-Шариъани* куйидаги даражаларда билиши керак. Биринчидан, *усул ал-фиқҳда* келтирилган ҳуқуқшунослик далиллари тартибга солувчи лингвистик қоидаларни қўллаш орқали унинг ифодалари ва маъноларини тушуниши керак. Кейин у мужтаҳид томонидан илгари сурилган далилларга нисбатан ҳар қандай келишмовчиликни ва шариатнинг нияти ҳамда қоидаларини ўрганиши керак. Аналогия бўйича *Мақасид аш-Шариъани* билишни талаб қилиши мумкин бўлган сабабларнинг тасдиқланишига боғлиқ. Шариатнинг олий мақсадлари Пайғамбарлик урф-одатларини қабул қилиш мезонлари, саҳобалар ва дастлабки уламолар ичра ҳуқуқшуносларнинг фикрларини кўриб чиқиш, ҳуқуқшунослик ва мунозара усуллари ҳисобланади.

Мақасид аш-Шариъа усулларининг ўрнатилиши

Шариат ўз қонунларида далиллар асосида юқори мақсадларга эга. Биз аллақачон *усул ал-фиқҳдаги* одатий далилларга асосланган турли хил *Мақасид аш-Шариъани* биламиз. Гарчи бу далиллар Қуръондан олинган бўлса-да, унинг матни бир-бирига қўшни кўп узатиш орқали аниқ белгиланган бўлса-да, аксарият Қуръон кўрсаткичлари аниқ бўлмаган, эҳтимоллик билан боғлиқ бўлган сўзма-сўзлар тоифасига киради. *Мужтаҳидлар* ундан келиб чиқадиган қоидаларга ихтилоф қилдилар.

Бу борада ҳуқуқшуноснинг энг катта етакчи тамойили объективлик ва адолатга риоя қилиш, бирон-бир ҳукмга, ўтмишдаги ижтиҳод фикрига ёки буюк аллома ва устознинг қарашларига нисбатан тарафкашликдан қочишдир. *Мақасид аш-Шариъанинг* матнли хулосасини чиқаришнинг муҳим усули, унинг турли хил қарашлари ва чоралари асосида ётади. Битта донолик (хикмах) сифатини баҳам кўрадиган кўплаб сабабларни индуктив равишда ўрганиб чиқсак, улардан аниқ бир мақсадни келтириб чиқарамиз ва Шариатнинг мақсадини аниқлай оламиз. Бундан ташқари, биз Шариат буйруқлари ва қоидаларининг умумий қонунчиликка эга бўлган кўплаб матнли далилларини ўрганишимиз мумкин. Шунда аниқлик билан айтиш мумкинки, ушбу нисбат қонун чиқарувчиси томонидан белгиланган мақсадни англатади.

Ўтмишдошларнинг баёноtlари одатда *Мақасид аш-Шариъани* кўриб чиқиш зарурлиги тўғрисида аниқ далилларга эга. Уларнинг кўплаган баёноtlари шундан далолат берадики, улар *Мақасид аш-Шариъани* унинг қонуний баёноtlарида индуктив хулосалар билан излашган. Ҳар бир *мужтаҳиднинг* энг аниқ *мужтаҳидлар* ва ижтиҳодга асосланган фикрлари уларнинг *Мақасид аш-Шариъани* излаш ҳаракатларининг чуқурлиги ва пухталигига боғлиқдир.

Баъзи олимлар нутқ актининг матнли далиллари, нутқ конвенциялари ва умумий контекстдан иборат бўлган матни кўриб чиқмайдилар. Ҳуқуқшунослар ушбу фикрларга эътибор беришда аниқ фарқ қиладилар. Бирок, Пайғамбар алайҳиссаломнинг феъл-атворини синчковлик билан ўрганиш орқали буни ҳеч ким рад эта олмайди. Ҳуқуқшунослик масалаларида ва амалиёт ўтказишга қараб, саҳобаларнинг фикрларини ҳисобга олиш керак. Шундай қилиб, турли хил талқин қилиш эҳтимолига дуч келганда, ҳуқуқшунослар қонун чиқарувчининг нияти тўғрисида тушунча берадиган ҳолатларни кузатганликлари каби Худонинг Расулидан тушунтириш сўрашар эди.

Пайғамбарнинг қонунчилик нияти

Мақасид аш-Шариъани ўрганиш учун муҳим маҳорат бу Пайғамбарнинг сўзлари ва ҳаракатларининг турли хил ниятларини ажратиб кўрсатишдир. Олим Шиҳаб ал-Қарафи бу фарқни биринчи бўлиб ўрганиб,

амалда қўллаган ва шундай деб ёзган эди: «Худонинг Расули (С.А.В.) олий имом, энг ақлли ҳакам ва энг билимдон ҳуқуқшунос (муфти) ... Биз унинг мукамал модели ва тимсолисиз, бирон- бир диний амал ҳақида фикрлай олмаймиз ... дея давом этди у ... унинг ҳаракатлари шариатда турли оқибатларга олиб келади. Шундай қилиб, унинг» етказган ёки қилган ҳар бир нарсаси мажбурий умумий қоидадир...»

Саҳобалар Худонинг Расулуллоҳни қонун чиқарувчи лавозимидан келиб чиққан амрларини ва бажармаганларини аниқ ажратдилар. Худонинг Расулидан қуйидаги маъноларда баёнотлар ёки ҳаракатлар пайдо бўлди: қонунчилик, фармонлар (фатво) чиқариш, қарор чиқариш, давлатнинг сиёсий раҳбарлиги, йўл-йўриқ, муроасага келиш, унинг фикрини сўраганларга маслаҳат, маънавий илҳом бериш, юксак ҳақиқатларни ўргатиш, интизомий ва оддий кўрсатмалар. Ушбу имкониятларнинг барчаси қонунчиликнинг аниқ далилидир ва уларга тегишли бўлган шариат қоидалари тоифаларига қараб фарқланади. Қонунчиликни қўллашга икки мисол қатори Фатволар чиқариш ва одил судни амалга оширишни келтириш мумкин. Кўп ҳолларда давлатнинг юқори раҳбариятининг имкониятларини қонунчилик салоҳияти билан аралаштириб бўлмайди. Йўл-йўриқлар ва кўрсатмалар қонунларга қараганда умумийдир, чунки Худонинг Расули буйруқ бериши ва тақиқлаши мумкин, аммо унинг нияти ҳал қилиш эмас, аксинча яхшилик ва адолат йўлларини кўрсатиб беради. Фикҳшунос Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг турли хил ҳаракатларини кўрсатадиган ҳолатлар ва далилларни синчковлик билан ўрганиб чиқиши керак. Қонунчиликка оид матнли кўрсатмалар орасида Пайғамбарнинг сўзларини кенг жамоатчиликка етказиш борасидаги ташвиши, айтганлари бўйича ҳаракат қилиш мажбурияти ва умумий буйруқлардан қонуний буйруқнинг шаклланиши мавжуд.

Муаяян ва эҳтимол *Мақасид аш-Шариъа*

Ҳуқуқшунослик хатолари шахслар ёки жамиятлар учун жуда оғир оқибатларга олиб келади. Олимлар қонунчилик мақсадида танланган таълимотларнинг жанрига оид шариат ахлоқини ҳар томонлама ўрганишдан олдин ва маърифат учун ислом ҳуқуқшунослиги олимларининг асарларига мурожат қилишдан аввал ҳеч қандай шаръий мақсадни белгила-

масликлари керак. Мақсадларни аниқлаш ва барча жиҳатларни ҳисобга олишнинг тизимли жараёни хатоликка йўл қўймаслик учун жуда муҳимдир.

Шариат мақсадларни изловчи томонидан олинган билимлар турли хил кўринишда бўлиши мумкин: аниқ, эҳтимол ёки тахминий. Ҳуқуқшунослар фикҳ ва ҳуқуқшунослик полемикасида бир қатор аниқ мақсадларни аниқлаштиришлари керак. Мақсад *усул* ал-фикҳдан фарқ қиладиган Илм *Мақасид аш-Шариъани* ишлаб чиқаришда, келишмовчиликлар ёки мутаасиблик ҳолатларида маълумот базаси сифатида аниқ қоидалар тўпламини шакллантиришдир. Тахминий мақсадларга шариат қоидаларини киритиш орқали осонгина эришиш мумкин. Олимларнинг асосли хулосалари шариатнинг энг юқори мақсадларидан бири эканлигини таъкидлашлари учун етарли. Индуктив сўров асосида текширилган барча кўрсаткичлар такрорланувчи ва умумий бўлиб, Қуръоннинг аниқ матнида учрайди. *Мақасид аш-Шариъани* тушунишда эҳтимоллик ва тахмин даражалари унинг манбаларини ва тергов ҳуқуқшунослари учун мавжуд бўлган кўрсаткичларни тадқиқ қилишнинг турли даражаларига боғлиқ.

Раціонализицияланган ва раціонализиция қилинмаган шаръий қўшимчалар

Фикҳ ва *усул ал-фикҳда* фикр юритиш ва баҳслашиш учун ҳуқуқшунослар томонидан ишлаб чиқилган *усул*, уларнинг мулоҳазаларини Қуръоннинг тўғридан-тўғри сўзлари, Пайғамбарнинг сўзлари, амаллари ва сукунати билан чеклади. Ушбу баёнотлар умумий қоидаларни англатиши мумкин. Ҳуқуқшунослар умумий қоидаларнинг самарали сабабини аниқлаш ёки муайян қоидаларда ўхшаш хулосага келиш йўли билан турли хил аниқ қарорларни қабул қилишди. Мумтаҳид барча мумкин бўлган саъй-ҳаракатларни сарфлаб, Қонун чиқарувчининг ўзига хос ниятини аниқлай олмаганидан сўнг, шариат биздан шунчаки иймонизмининг бир қисми сифатида Худонинг амрларига бўйсунушни талаб қилади, деган хулосага келади. Ҳуқуқшунослар Шариат буйруқлари оқилона ёки бағишланган деб таъкидлайдилар. *Мужтаҳидлар* сўнгги турини тасдиқлаш турлича бўлишига қарамай, аналогик дедукция масаласини кўриб чиққан ҳуқуқшунослар Шариат буйруқларини учта тоифага ажратдилар: Шариатнинг матн манбаларида назарда тутилган

ёки тахмин қилинган рационал буйруқлар; асосий сабаблари инсон тушуна олмайдиган буйруқлар ва яширин асосий сабабларга эга бўлган, аммо ҳуқуқшунослар рационал равишда хулоса чиқариши мумкин бўлган буйруқларнинг ўрта тоифаси, лекин улар келтирган сабаблар бўйича келишмовчиликлар бўлиши мумкин.

Ҳуқуқшунослар бу илоҳий берилган буйруқ эканлигига амин бўлишганидан сўнг, унинг шаклини сақлаб қолишлари ва ўзгартирмаслиги шарт. Ҳуқуқшунослар Шариат мақсадларини аниқ белгилашларининг мосулини топиш учун ушбу аъъаналарни яширин сабаб ва мақсадларини синчковлик билан синаб кўришлари ҳамда таҳлил қилишлари керак. Шунингдек, улар ушбу аъъаналар ёзилган пайтда мусулмон жамоасининг умумий аҳволини кўриб чиқишлари керак. Ишончимиз комилки, барча шаръий буйруқлар қонун чиқарувчининг асосий сабаблари, фойдалари ва манфаатларидан иборат мақсадларини ўзида мужассам этган.

2-қисм: Ислом қонунчилигининг умумий мақсадлари тўғрисида

Мақасид аш-Шариъанинг аниқловчи хусусияти

Ислом қонунчилигининг умумий вазифалари қонун чиқарувчи томонидан қонунчилик соҳалари ва шароитларида кўриб чиқилган доноликнинг чуқур маънолари ва ички жиҳатларидан иборат. Улар шариатнинг умумий хусусиятларини ўз ичига олади. *Мақасид аш-Шариъа* аниқ, равшан, мунтазам ва доимий бўлиши керак бўлган ҳақиқий ғоялар ёки универсал одатий ғоялар шаклини олади. Умумжаҳон аъъанавий ғоялар вақт синовидан ўтган, жамоат фойдасига мувофиқлиги туфайли кенг жамоатчиликка таниш ва мақбул тушунчалардир. Баъзи тушунчалар барқарорликка эга бўлмаслиги ва яхшилик билан зарар ўртасида тебраниши мумкин, шунинг учун Шариат мақсадлари сифатида мутлақо қабул қилиниши ёки рад этилиши мумкин эмас. Бунинг ўрнига улар ҳам бекор қилиш, ҳам мажбурлаш ваколатига эга бўлган мусулмонлар жамоатининг олимлари ва ҳукмдорларига мурожаат қилишлари керак. Бундай тушунчалар белгиланган шартлар билан ўрнатилгандан сўнг, биз уларнинг Шариат мақсадларини ташкил этишига амин бўлаемиз.

Агар Қонун чиқарувчи уларни қўллашни шунчаки имконият сифатида мақсад қилган деб ҳисобланса, ҳуқуқшунослар уларни умумий таъмоиллар билан чамбарчас боғлиқ бўлган алоҳида ҳолатлар сифатида тасдиқлашлари керак ва уларни ўзига хос ва тегишли матндан ташқарига чиқаришга интилмасликлари лозим. Аммо, агар улар, ҳар доим мўлжалланган Шариат мақсадларини ташкил қилса, ҳуқуқшунослар уларни муайян матндан ташқарига чиқариладиган умумий қоидалар сифатида қабул қилишлари мумкин. Шариат ҳаёлот ва ҳаёлпарастликни рад этиши сабабли, амрларини ҳаёлотга асослаш шариат учун муҳтожликдан ташқари қабул қилиниши мумкин эмас. Ҳаёлий ёки номоддий нарсалар, гарчи қонунчилик мақсадларига мос келмаса-да, одамларни Исломга даъват қилиш ёки ишонтириш усули сифатида қизиқиш ёки қўрқувни уйғотиш каби баъзи шаръий мақсадларга эришиш учун фойдали бўлиши мумкин.

Мақасид аш-Шариъанинг Фитрах (Fitrah) ва мурувватга асосланиши

Фитрах – бу Худо ҳар бир яратилган мавжудотга сингдирган табиий табиат ва тартибдир. Шундай қилиб, одамларнинг фикри улар яратилишининг ақл ва танадаги ички ва ташқи шартидир. Худди шундай таъсирни уларнинг сабаблари билан боғлаш ва тегишли хулоса чиқариш инсоннинг интеллектуал ҳамда ақлий табиатининг бир қисмидир, аммо ҳақиқий бўлмаган сабаблардан хулоса чиқариш бу интеллектуал табиатга зиддир. Ислом ақл-идрок ва қонунлардан иборат бўлиб, улар мантиқий масалалар ёки ақл-идрок етган ва тасдиқлаган нарсаларга мувофиқдир. Шариат ўз издошларини *фитнани* химоя қилишга ва тараққиётдаги ҳаракатларини сақлаб қолишга чақиради. Агар *фитна* талаблари тўқнашса ва мурасага келмаса, унда биринчи навбатда, уни сақлаб қолиш учун кучлироқ ҳамда аҳамиятлироқ нарсаларга устунлик бериш керак. Ҳуқуқий суд қароридан белгиланган одатларга мурожаат қилиш *фитрах* маъносидан келиб чиқади, чунки бу мақсад учун ишлатилганда одат шариатнинг белгиланган қоидаларига зид бўлмаслиги керак.

Мурувват (*самахаҳ*) – бу бир-бирлари билан меъёрида муносабатда бўлишнинг қулайлигидир. Мурувват қаттиққўллик ва завқланиш ўртасида бўлиб, ўз маъносини адолат ва мўътадиллик ғояларидан келиб чиқади.

Мўътадиллик барча эзгу фазилатларнинг асосини ташкил этади. Мурувватли одамлар қаттиққўлликка мойил бўлиб, зарар етказиш ёки бузилишга олиб келмайдиган масалаларда мақтовга сазовордир. Куръон ва Суннат Ислоннинг улуғворлигини тасдиқлайди. Худо Ислонни фидойи динга айлантирганлиги ва *фитрах* масалалари инсоният конституцияси ва хулқ-атвориға тааллуқлидир. Натижада, шариат ҳам шахсларға, ҳам жамиятларға тасалли беради. Буюклик шариатнинг тарқалиши ва узлуксиз тарихий давомийлигида катта аҳамият касб этди. Бу қулайлик масаласи эканлигини яна бир бор исботлайди.

Ислон қонунчилигининг умумий мақсадлари

Шариатнинг умумий қоидалари ва аниқ далиллари шуни кўрсатадики, Ислон қонунчилигининг асосий мақсади жамоаларнинг ижтимоий тартибини сақлаш ва уларнинг соғлигини ҳимоялашдир. Матнни аниқ далиллари шариатнинг асосий мақсади инсон фаолиятининг барча турларида порахўрликни йўқ қилиш эканлигини тасдиқлайди. Қонун чиқарувчи томонидан кўзланган ва мақтовға сазовор бўлган солиҳлик эътиқодининг одиллиги ва маросимларни сақлаш билан чегараланмайди. Аксинча, у одамларнинг дунёвий ҳолати ва ижтимоий ишларидаги ҳуқуқларни белгилайди, чунки Ислон ҳам шахслар, ҳам жамоаларнинг ишлариға мурожаат қилиш, иймон ва эътиқодға оид масалаларни ислоҳ қилиш орқали бажарган. Шундан сўнг Ислон инсон руҳиятини поклашға ва инсон қалбини кўтаришға қаратилган. Пайғамбаримиз ҳижратдан кейинги даврда даъват қилишни бошлаган кейин ислом қонунчилиги аста-секин шариатни хоҳлаган ислоҳотларға эришиш қоидасиға оид етарли қўлланмани ишлаб чиқди. Биз фуқаролик ва ижтимоий муомалаларни тартибға солувчи қоидалар ва қонунларда мусулмонларнинг давлат ишлари билан боғлиқ ислоҳотларнинг ўзига хос жиҳатлариға эътибор қаратмоқдамиз. Бу ислом ҳуқуқшунослигида яхшиликка ва фойдали нарсасаға эришиш, ёмонликдан ва зарарли нарсалардан четлатиш сифатида танилган.

Шариатда Маслаҳаҳ (Maslahah) ва Мафсадаҳ (Mafsadah)

Маслаҳаҳ ниҳоятда солиҳлик, яхшиликни англатади ва адолат ҳамда яхшилик жамоат олдида ёки шахсий жойда содир бўладиган ҳаракатнинг хусусиятини билдиради. Бу эса жамоат ёки шахслар учун фойдалидир.

Мафсадаҳ – бу *маслаҳаҳнинг* тескариси, порахўрлик, жамоатчиликка ёки шахсларга зарар етказадиган хатти-ҳаракатнинг ўзига хос хусусияти. Жамият манфаатлари Умматни мустаҳкамлаши мумкин бўлган жамоавий мажбуриятларга тегишли. Хусусий манфаат шахсларга фойда келтиради ва жамият учун фойда келтирадиган шахслар ҳаракатларининг солиҳлиги ва эзгулиги билан боғлиқ. Қуръон қонунчилигининг бир қисми ва суннатнинг аксарияти ушбу тоифадаги *маслаҳаҳ* билан боғлиқ.

Ушбу рецепт одамлар бошига тушадиган оғир офатлар пайтида бир-бирларининг юқларини кўтариб, келажакдаги бахтсизликларга дучор бўлишлари жамиятдаги одатий ҳолга айланиши учун қийин даврда тасалли беришнинг янада умумий ва муҳим мақсадига эришишга қаратилган. Дунё фаровонлиги ва тартибини сақлаб қолиш учун Шариат одамларнинг ҳаётий ва ўзгармас манфаатларини кўринишда ҳеч қандай фойда бўлмаган ҳолатларда ҳам доимий равишда ҳимоя воситалари билан таъминлайди. Ҳаракатнинг ўзига хос хусусияти ҳаракатни *маслаҳаҳ* ёки *мафсадаҳ* деб ҳисоблаш кераклигини аниқлайдиган аниқ таърифни шакллантириш жуда эҳтиёткорлик ва аниқ ифодани талаб қиладиган нозик масала.

Амални кўриб чиқиш учун *маслаҳаҳ* ёки *мафсадаҳ*, фойда ёки зарар аниқ ва мунтазам бўлиши керак ҳамда шу қадар кенг тарқалган ва равшан бўлиши керакки, ақлли одамлар буни тан оладилар, ҳаракат хусусиятларини фойда яратишда ёки зарар етказишда ҳам бошқа нарса билан алмаштириш мумкин эмас. Фойда ва зарарнинг икки жиҳатидан бири, гарчи унинг тескарисича бўлса-да, бошқа томондан устун турадиган турига мансуб нарса билан тасдиқланиши керак; фойда ва зарарнинг икки жиҳатидан бири аниқ бўлиши керак, иккинчиси эса ноаниқ бўлади. *Маслаҳаҳ* идрокини қамраб олган қонунчилик ҳеч қандай *мафсадаҳга* олиб келмайди ва *мафсадаҳнинг* олдини олиш тўғрисидаги қонунчилик бирон бир *маслаҳаҳни* бекор қилинишига олиб келмайди. Аксинча, барча Ислоҳ қонунчилиги *маслаҳаҳ* ҳақида хабардор бўлишга қаратилган. *Маслаҳаҳдан* устун бўлган мутлақ ва устун мафсадаҳлар унинг жинсига нисбатан аниқ фарқ қилади.

Маслаҳаҳнинг иккита асосий тури бор. Улардан бири инсон учун аниқ фойдалар келтиради. Булар одамларнинг хулқ-атворида шу қадар сингиб

кетганки, одамлар табиатан уларни таъқиб қилиш ва сотиб олишга ундашади, чунки улар мақбул кўринади. Бошқа тури унчалик аниқ бўлмаган имтиёзлардан иборат. Шариат кўпроқ фойда келтирадиган тўсиқларни бартараф этиш билан шуғулланади. Камроқ фойда келтирадиган *маслаҳаҳни* Ислом қонунчилиги ижобий ҳал қилди, у буни белгилаб берди ва ундан воз кечиш ҳамда бузганлик учун аниқ жазоларни тайинлади.

Одамларнинг феъл-атвориға таъсир қилиши мумкин бўлган бузук таъсирлар туфайли аниқ фойдаларнинг баъзи турлари унчалик аниқ бўлмаган тоифага киритилиши мумкин. Шариат аҳкомларини қўллаб-қувватлайдиганлар ва унинг қонунчилик қоидаларини тушунтира оладиганлар, уларни йўқ қилиш ҳамда юзаки ғоялар ҳамда порахўрликни фош этишни ўргатиб бу хато ва келишмовчиликларни қатъиян олдини олишлари керак. Агар ғайритабиий ҳолатлар уларни содир этган шахсга тегишли бўлса, ахлоқий насихат ва тўғри таълим ечимидир. Агар аксинча, улар бошқаларга тажовуз қилсалар ва сўзлари ёки ҳаракатлари билан уларга зарар етказсалар, жазо чораси ҳисобланади. Шариат *маслаҳаҳнинг* икки тоифасига нисбатан одамларнинг хулқ-атворини баҳолашига қараб ҳар хил *масалиҳни* (*masalih*) муҳофаза қилиш фалсафасини бағрикенглик ва чеклаш билан қўлланади.

Шариат ҳар доим жамоат ва хусусий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш воситаси сифатида кам баҳоланган *маслаҳаҳни* ҳимоя қилади. *Маслаҳаҳнинг* икки томони ўртасида зиддият юзага келганда, уларнинг каттароқ ва муҳимларига устунлик берилади. Шариат аҳкомлари ўзларининг кўрсатмаларида ва қонунларида кўзда тутилган мақсадларнинг турли жиҳатларини иложи борича муросага келтириш орқали бутун жамоат билан боғлиқ муаммоларни қийинчиликларга дуч келмасдан амалга оширишга интилади. Шундай қилиб, жамоат имкони борича ушбу мақсадларнинг қуйи поғоналаридан юқори даражаларига кўтарилади. *Фитрах* бизни *масалиҳ* ва *мафасид* зиддиятларига оид Шариат қоидаларини инсон табиатини сақлаб қолиш ёки бузиш масаласига боғлаш учун асос қилиши мумкин.

Қуйида *масалиҳда* шариатда кўриб чиқадиган мисоллар ва ўхшашликлар келтирилган ва *мафасид* буни қўлланишдан тийилган, шунга кўра *мақасид* талабалари қонун чиқарувчининг ниятини кашф қилишни ўрганишлари ва турли хил мурожаатларда Унинг йўлидан

боришлари ва жамоат шароитларига қараб *масалиҳ* ва *мафасидни* рад этишда қўлланишлари мумкин. Ушбу кўникмага эга бўлиш жуда муҳимдир, чунки *масалиҳ* турлича ва жамоатнинг одиллиги ва фаровонлигига таъсири ҳам турлича. Шунинг учун, биз билган *масалиҳ* фақат Шариат томонидан киритилган.

Мақасид уларнинг таъсири ва жамият ва шахсларнинг мавжудлиги учун зарурлигига қараб таснифланиши мумкин. Бизнинг мақсадимиз шариат томонидан белгилаб қўйилган *масалиҳ* навлари билан танишиш, уларнинг универсал жанрлари тўғрисида тўлиқ маълумот олишдир. Кейин биз уларни тегишли қоидалар бўйича таснифлашимиз ва ҳукм қилишимиз мумкин. Шариат матн жиҳатидан аниқ эмас, аммо асосли маълумотни тамойили сифатида ёзувлар қолдирди. *Масалиҳнинг* хусусиятлари ўзига хос ўхшашликнинг ҳар хил турларини қўллаб-қувватловчи далиллар, умумий хусусиятларни аниқлаш, дастлабки ва янги ҳолатлар ўртасида аниқланган ўхшашликнинг аниқлиги асосида эҳтимоллик ва ноаниқликка дуч келади. Аксинча, *масалиҳнинг* келиб чиқишига оид далиллар Шариатни аниқлаб берадиган матнли индуктив ўрганишдан келиб чиқади.

Масалиҳ ғоясини англаш ҳуқуқшунослар учун жамоат ишлари билан шуғулланишнинг энг аниқ ва тўғри йўлидир. Агар *масалиҳга* бошқа *масалиҳ* қарама-қарши бўлса, улар мустақил қарорни талаб қиладиган тегишли қоидаларга мувофиқ баҳоланиши керак. Ушбу ҳукм *масалиҳнинг* аҳамияти ҳамда зиддиятли *масалиҳнинг* аҳамиятига, шунингдек, уларнинг вазни ва кучига боғлиқ аниқлик даражасига қараб фарқ қилади.

Ислом шариатининг умумий қоидалари

Сўнги очилган Шариат қонуни универсалдир, унинг қоидалари ва буйруқлари иложи борича барча инсонларга бир хил тарзда татбиқ этилиши керак. Худо Шариатни ички донишмандлик ва яширин сабабларга асослаб берди, улар миллатлар ҳамда урф-одатларга кўра ўзгармайди.

Шариатнинг умумийлиги тўғрисида келишиб олганда, мусулмон уламолари бу мослик қандай намоён бўлишини кўрсатмадилар. Шариатнинг асосий қоидалари, умумбашарий тамойиллари, буйруқлари ҳар қандай шароитда ҳам ҳеч қандай қийинчиликсиз қўлланилади ҳамда асрлар

давомида халқлар ва миллатлар Ислом таълимотларини ҳеч қандай кийинчиликсиз қабул қиладилар. Шариатга мос келадиган ушбу режимлар ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдириб туради. Табиий шаръий донолик ва имтиёзлар шакли жиҳатидан турлича, аммо мақсад жиҳатидан бирлаштирилган турли қарорларда акс эттирилиши мумкин.

Шариат умумийлигининг энг муҳим оқибатларидан бири – бу жамиятдаги тенглик масаласи. Бироқ, шариат инсон табиатида фарқ қиладиган ҳар қандай нарсага тенглик ва ўхшашлик ўрнатишдан қочади. Ўзгаришлар ижтимоий қонунлар асосида эмас, балки Исломнинг сиёсатига биноан ижтимоий ва фуқаролик тизимлари томонидан ҳал қилинади. Одамларнинг тенглиги Ислом қонунчилигида кафолатланган. Ислом қонунчилигида шахслар ёки жамоаларнинг тенглигини ўрнатиш учун биз унинг сабабларини излашимиз шарт эмас; ҳеч нарса тенгликка зид келмаслигини кафолатлаш кифоя. Тенгликка тўсқинлик қилиш, уни амалга ошириш натижасида маълум устун *maslahah* ёки *mafsadah* туфайли тенгликни тўхтатиб туриш ёки бекор қилишни тақозо этади. Ушбу тўсиқлар Ислом қонунчилигида одатий бўлган ушбу асосий тамойилни тўхтатиб қўйиш оқибатида тасодифий ҳисобланади. Тўсиқларни бартараф этиши мумкин бўлган тўсиқларни баҳолаш мезонлари инсонлар ўртасидаги тенгликни олиб ташлашда эҳтиёткорлик билан мулоҳаза қилиш ёки қонун-қоидаларидан келиб чиқади.

Шариатнинг айрим соҳаларида тенгликни олдини оловчи тўсиқлар табиий, ҳуқуқий, ижтимоий ёки сиёсий бўлиши мумкин. Ушбу фикрлар доимий ёки вақтинчалик, катта ёки кичик бўлиши мумкин. Табиий, ҳуқуқий ва ижтимоий масалалар ахлоқий хатти-ҳаракатлар, бошқаларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ҳамда мусулмонлар жамоат ишларини тартибли ва ахлоқий бошқариши билан боғлиқ. Сиёсий мулоҳазалар исломий сиёсий ҳокимиятни ҳимоя қилишга қаратилган. Шариат ушбу тўсиқларни ва уларнинг таъсирини белгилашда, аниқ қонунчилик қоидаларини кўриб чиқишда, аниқлик киритишда қўлланма қатори бўлиб, унинг амалга оширилиши тенгликни амалга оширишдан устун туради.

Шахсий ишларни юритишда тенглик Шариатнинг асосий мақсадларидан биридир. Арабча *хуррийяҳ* (*hurriyyah*) атамаси иккита маънони англатади. Биринчи маъно қулликка қарама-қарши бўлиб, барча ақлли ва

етук одамларнинг ўз ишларини бошқариш қобилиятининг асл моҳиятини англатади. Иккинчи маъно биринчи метафора орқали келиб чиқади. Бу ҳеч кимнинг қаршилигисиз эркин ҳаракат қилиш қобилиятини англатади. Эркинликнинг ушбу икки маъноси Шариат томонидан белгилаб қўйилган, чунки иккаласи ҳам *фитраҳдан (fitrah)* келиб чиқади ва тенглик тушунчасини акс эттиради. Шариатда биринчи маънонинг ишлатилиши кенг тарқалган ва тасдиқланган. Шариат аҳлининг жамоат ва умумий манфаатларни ҳисобга олиш ҳамда ижтимоий тузумни муҳофаза қилишдаги тиришқоқлиги, Ислом пайдо бўлишида ўзининг тарихий жойлашуви туфайли қуллик омилларини бирданига йўқ қилишга имкон бермади. Ўзининг мақсадларини амалга оширишда Ислом қуллик воситаларига нисбатан озодлик воситаларини илгари суриш орқали эркинликни ёйиш ва тартибни сақлаш ўртасида мувозанат ўрнатишни мақсад қилган. У қулликнинг сабабларини сонини камайтириш билан курашди ва қулликка олиб келадиган кўплаб омилларни бекор қилди.

Фикр билдириш эркинлиги ва билимга интилиш энг кўп мусулмонлар тарихининг дастлабки уч асида, олимлар ўз қарашлари ва таълимотларини ифода этишда намоён бўлган. Фикр билдириш эркинлиги бўлмаса, иқдор бўлиш, шартномалар, мажбуриятлар, ажрашиш тўғрисидаги қарорлар ва васиятлар қонуний кучга эга бўлмайди. Ушбу ҳаракатлар мажбурлаш остида содир бўлган тақдирда самарасиздир. Бошқаларга таъсир кўрсатадиган ҳаракат эркинлиги, агар у зарар етказмаса, қонунийдир. Шариат кўп жойларда уни бузилишига олиб келадиган барча воситаларни тўсиб, ҳаракат қилиш эркинлигини ҳимоя қилган.

Шариатнинг аҳкомлари, хусусиятлари ва мақсадлари

Ислом қонунчилиги ҳам ўзгартириш, ҳам тасдиқлашдан иборат икки томонлама услубни қабул қилди. Усуллардан бири бузуқликни йўқ қилиш ва унинг бартараф этилганлигини эълон қилишдан иборат. Ўзгаришлар инсон фаровонлигини ҳисобга олган ҳолда янада чеклашни англатиши мумкин. Шунингдек, экстремизмга чек қўйиш юмшоқликка олиб келиши мумкин. Одамларнинг ишларини оқилона ва мақсадга мувофиқ равишда ўзгартиришнинг бир томони, уни оғмасдан амалга ошириш учун ғамхўрлик қилишдир, чунки кўнгилчанлик уни ҳар икки томондан ҳам бузиши мумкин. Бошқа усул инсоният томонидан қузатилган яхши амалиётлар-

ни тасдиқлашдан иборат. Қонуний рухсат этилган қонидани тасдиқлаш экстремистларнинг ҳаддан зиёд таъсирини тўхтатиш учун уларни ақлли ва яхши одамларнинг аксарияти учун одатий ҳамда мақбул бўлган нарсаларга эргашишга ундаш орқали талаб қилинади. Тасдиқлаш, шунингдек, одамларда бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай хаёлотларни олиб ташлашни талаб қилади, улар адолатсиз инсонлар томонидан қилинганда яхши ишлар ёмон томонга ўзгаради деб ишонишади. Ушбу ва шунга ўхшаш сабаблар бундан мустасно, Қонун чиқарувчининг сукути одамлар қилган ишларни тасдиқлаш деб ҳисобланади. Шунинг учун рухсат бериш Шариатнинг энг муҳим қонидасидир, чунки унинг мавзуси сон-саноксиз навларни ўз ичига олади. Ўзгариш ва тасдиқлаш бутун инсониятга тегишли.

Шариат аҳкомининг барча қоидалари ва буйруқларининг мақсади шу қоидалар ва буйруқларнинг насабларини одамларнинг хулқ-атворидаги ҳолатлар, хусусияти ва хатти-ҳаракатлар билан якка ва жамоатда боғлиқлигидир. Бу иттифоқ ушбу айтилганларнинг муҳим маъноларига, хислатлари ва ҳаракатларига асосланиб, солиҳлик ва фойда ёки ноҳақлик ва зарарга олиб келади. Шунга ўхшаб, баъзи бир қоидалар ва буйруқлар шаръий илм аҳкомида назарда тутилган муҳим маъноларни ҳисобга олмаган ҳолда нарсалар номлари билан ёки уларнинг ташқи шакллари билан боғланиб, фикҳда катта хатога йўл қўйилган деган нотўғри эътиқоддан эҳтиёт бўлиш керак. Исломий ҳуқуқий атамалар фақат қонун чиқарувчи томонидан ислом луғатномаси ўрнатилганда белгиланадиган амалларга тегишли маъноларга мувофиқ талқин қилиниши керак. Белгиланган амалиёт ўзгарганда, атама ўз-ўзидан ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолади. Шариат аҳкомларини ўзига хос йўналишларида индуктив равишда ўрганиш Уммат уламоларини бир нечта алоҳида ҳолатлар ва тафсилотларни битта умумий қоида асосида тузиш орқали тенг равишда муомала қилмасликларига ишонтирди, фақат умумий ўзига хос хусусиятларни ўз ичига олган ҳолатлар бундан мустасно. Олимлар аввалги амалларни тартибга солувчи шаръий қоидаларни кейинги амалларга татбиқ этадилар, кейинги амалларни эса қонунчилик ортидаги аҳкомларга ва шаръий буйруқларга асосланиб қабул қилишади. Қонун чиқарувчи томонидан маъноси ўхшаш нусхаларининг аҳамияти аниқ ва равшан бўлиб, унинг намунаси билан бирга кўрсатилади. Нозик маънолар ва яширин ҳақиқатларни очиш учун олимлар томонидан мисолларни кел-

тириб чиқариш жуда муҳим эди. Масаллар ва уларнинг нусхалари шу тариқа ҳуқуқшуносларни чуқур маъноларни ҳамда уларнинг юқори навини излашдан қутқаради. Ислоҳ ҳуқуқшунослигининг етакчи олимлари ўхшашликнинг жазолар тоифасига, каффоратларга ва озодликларга нисбатан қўлланилиши, сабаблари, шартлари ҳамда тўсиқлари тўғрисида ихтилоф қилдилар.

Шариат матндаги амаллар ман этилган каноник амалларга тааллуқлидир. Бироқ, найранг ишлатиш қонуний хатти-ҳаракатни бошқа йўл билан ёки унинг воситаларини таъминлаш орқали амалга оширишни ўз ичига олмайди. Бухорий Пайғамбарнинг урф-одатларидан фойдаланиб, найранг ишлатишни бекор қилди ва уларни одамларнинг турли хил ҳаракатларига қараб, ҳуқуқшунослар услубига кўра таснифлади. Шариат кўрсатмаларидан қочиш учун ишлатиладиган ва Шариат мақсадларининг қисман ёки умуман бекор қилинишига олиб келадиган турли хил найрангларда ишлатишда бир турли бўлмайди. Шариат манбаларидаги найранг қуйидагиларни амалга ошириши мумкин: шариат мақсадини бошқаси билан тўлиқ алмаштирмаслик; бошқа қонуний нарсага ўтиш учун қонуний амалиётни рад этиш; бошқа осонроқ қўлланиладиган амалиётга ўтиш учун шариат томонидан белгилаб қўйилган нарсаларни ишлатиш; Қонун чиқарувчи томонидан белгиланган муҳим маъноларни ўз ичига олмайди ва Қонун чиқарувчининг ниятига зид бўлмаслиги керак.

Катта зарар етказадиган, аммо ёмонлик сифатида қаралмаган ҳаракатларнинг бекор қилиниши найранг билан чамбарчас боғлиқ. Бироқ, баъзи одамлар баъзи мажбуриятлардан қонуний равишда қочиш учун ўзларининг хатти-ҳаракатлари шариат аҳкомларига мос келиши учун найрангларни ишлатишади. Шариат восита сифатида ишлатиладиган ҳаракатнинг ўзига хос яхшиликлари ва унинг мумкин бўлган ёмон оқибатларини мувозанатлаштиришга қаратилган. Шундай қилиб, савол *масалиҳ* ва *мафасид* можаросини бошқарувчи қоидага киради. Шариат аҳкомлари яхшилик учун воситалар ҳақида қайғурадидлар ва уларни мажбурий қоидаларига бўйсундириб, хатто уларнинг пайдо бўлиши уларнинг тақиқланиши ёки шунчаки жоизлигига олиб келиши мумкин. Бу *усул ал-фиқҳда* «фарз қилинган нарсанинг воситаси бўлган нарса ҳам мажбурийдир» деган ҳукм остида маълум ва бу мусулмон жамоати хавфсизлигини ҳимоя қилиш воситасидир.

Ислом қонунчилигидаги аниқлик, қатъият ва раҳм-шафқат

Шариат аҳкомлари ҳар қандай шароитда одамлар томонидан осонликча амалга оширилишини мақсад қилганлиги сабабли, унинг маъносини аниқ англаш учун аниқлик ва қатъиятликни ҳам ўз ичига олган. Худди шу тарзда, қонун ҳужжатлари асосида маъноларни олимларга кўрсатиш учун ушбу хусусиятларни ўрнатди. Ҳуқуқшунослар шариат аҳкомлари ва қоидаларининг асоси сифатида аниқ ва мунтазам хусусиятларга эътибор беришади. Улар, шунингдек, ушбу хусусиятларнинг мавжудлиги донолик деб аташ мумкин бўлган асосий маънони англайтишини аниқ тан олишади. Шариат ушбу усуллардан чалкашликнинг олдини олиш учун моҳият ва маъноларни аниқ белгилашда фойдаланади.

Шариат аҳли ўз қонунчилигини жамиятда татбиқ этишни ва унга риоя қилишга йўналтирилган, чунки унинг қоидаларига амал қилмасдан унинг мақсадли фойдаларига эришиб бўлмайди. Ушбу мақсадга эришиш учун иккита усул тенг қўлланилди. Улардан бири унинг қоидаларини амалга оширишда қатъийлик ва қатъиятликни қўллашдир. Иккинчиси, қулайлик ва раҳм-шафқатни унинг мақсадларини унутмаган ҳолда қўллашдир. Шариат қонунлари одамларни ўз қоидаларини амалга ошириш орқали ўзлари учун фойдали бўлган нарсаларга интилишга ундаш мақсадида барча қулайлик ва раҳм-шафқат воситаларидан фойдаланади. Шариатнинг қоидалари ва қарорлари одамларнинг умумий ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда асосланади. Муайян шароитларда Шариат ўз қоидаларини қатъийлик ва чекловдан осонлик ва лаззатланиш томон ўзгартиради, шу билан қийинчиликларга олиб келадиган нарсаларни камайтиради.

Шариат одамларга оғирлик юкламоқчи эмас. Бу эришиш мумкин бўлган мақсадларни мулойимлик билан амалга оширишни қўллайдиган амалий қонундир. Қонунчиликда қасоскорликдан қочиш Ислом қонунларининг асосий хусусиятидир. Ислом амалиётга рухсат берганида ёки қонунчилигини юмшатганда, у ҳақиқатан ҳам улуғворликнинг ўзига хос хусусиятига кўра ишлайди. Ҳуқуқшунослар лицензиянинг айрим жиҳатларини эътиборсиз қолдирдилар. Уларнинг фикрига кўра, лицензия шариатни фойда олиш ёки ёвузликни йўқ қилиш мақсадидан воз кечишни талаб қиладиган мажбурий ҳолатлар туфайли, шахс ёки жамоат

учун белгиланган ҳаракатни қатъийлик ва қийинчиликлардан осонлик билан ўзгартиришни ўз ичига олади.

Эҳтиёж одатда умумий ва доимийдир. Бу дастлаб таъқиқланган ҳаракатларнинг умумий тоифаларига тегишли амалиётлар тўғрисидаги умумий қонунчиликнинг асосини ташкил этади. Баъзи амалиётлардан келиб чиқадиган зарарлар ва уларнинг тақиқланишини талаб қиладиган молявий йўқотишларга олиб келиши мумкинлигига қарамай, жамиятнинг уларга бўлган эҳтиёжи туфайли йўл қўйилди. Ҳуқуқшунослар доимий равишда умумий эҳтиёжни кўриб чиқишлари керак, бунинг натижасида бутун жамоат ёки уларнинг аксарияти муайян мақсадга эришиш учун таъқиқланган хатти-ҳаракатларнинг йўл қўйилишини талаб қиладиган вазиятда бўлиши мумкин. Шариатга риоя қилиш табиатан ўз-ўзини тийиб туришга ундайди. Инсонлар беихтиёр маълум бир фойда кўришади ёки баъзи ёмонликлардан сақланишади. Ўзини диний-маънавий чеклашни исталмаган хатти-ҳаракатларнинг барча турларини қоралаш орқали табиий инстинктга айлантириш қийин эмас. Диний-маънавий ўз-ўзини чеклаш кучсизланганда, давлат назорати кучга киради. Ушбу ўз-ўзини тийишни қутқариш ва уни эътиборсиз қолдириш ҳамда бузилишлардан ҳимоя қилиш ҳукмдорларнинг вазифасидир.

Шариатнинг асосий мақсадларидан бири – унинг буйруқларини зарур бўлган турли хил хусусиятларга асослаш ва бу буйруқларни шунга қараб турлича ўзгартиришдир. Ислом шариати умумбашарий ва абадий бўлиб, ўзгарувчан ҳолатлар доимий Илоҳий қонуннинг аниқ жиҳати ҳисобланади. Шариатнинг маъносини тушунтириш икки хил мақсадга эга. Баъзида унинг мақсади одамларни доимий ва умумбашарий қоида билан боғлашдир, масалан, судхўрликни таъқиқлаш; бошқа пайтларда унинг мақсади одамлар ўртасида қарорларни шакллантиришдир, шу орқали суд қарорлари умумий қонунчилик қоидаларини амалга оширишни ташкил қилади. Биз воситаларни тўсиб қўйишни ислом қонунчилигининг асосий қоидаларидан бири деб ҳисоблаганимиз сабабли ва ушбу қоида муайян шароитларда амал қилганлиги сабабли *мужтаҳидлар* бундай воситаларни қачон тўсиб қўйиш кераклигини ва қачон уларни очиқ қолдириш кераклигини ўйлаб кўришлари керак.

Шариатнинг мустаҳкам ва барқарор ижтимоий тартибни барпо этиш мақсади

Шариатнинг асосий мақсади барқарор ижтимоий тизимга эга бўлган кучли ҳамжамиятни барпо этиш ва фаровонликка эришиш ҳамда ёмонликларнинг олдини олиш орқали ишларининг тартибли ишлашига кўмаклашишдир. Биз ислом қонунчилиги қоидалари жамоат ишларига қандай татбиқ этилиши кераклиги тўғрисида аниқ тушунчага эга бўлишимиз учун мусулмонлар жамоатини яқка мусулмон сифатида тасаввур қилишимиз ва унинг шартларига, шариат аҳқомларига бўйсунимиз керак. Воситаларни тўсиб қўйиш, матн бўйича тартибга солинмаган фоизларни ҳисобга олиш ва лицензиянинг қоидалари бутун жамоани ташвишга соладиган ва камдан-кам шахсларга тегишли бўлган муҳим хусусиятлардир.

Олимларнинг вазифаси жамият муаммоларига шаръий илҳом билан ечимларни тақдим этишдир. Худо кўплаб жамоаларни ишларнинг маъносини юзаки қабул қилаётгани, уларни диққат билан кўриб чиқмаганлиги ва чуқурроқ маъноларни изламаганлиги учун танқид қилди. Шунга кўра, ижтиҳод – бу мусулмонлар жамоати олдида унинг турли халқлар ва мамлакатларнинг эҳтиёжлари ҳамда шароитларига кўра жамоавий мажбуриятдир. Шунинг учун бутун мусулмонлар жамоаси ва воситалар мавжуд бўлганда, бу мажбуриятни бажармай гуноҳ қилишади.

Ижтиҳод қилмасликнинг салбий таъсири мусулмонлар ҳаётининг буюк мужтаҳид уламолари даврдан бери ўзгарган жихатларида яққол кўриниб турибди. Мусулмонларга турли хил ҳуқуқшунослик мактабларини баҳолайдиган ва жамоат бирдамликда ҳаракат қилиши учун қайси устуворликни бериш кераклигини ҳал қилиш учун олимларга эҳтиёж бор. Ушбу даражаларнинг барчасида шариатни унинг асосий ва иккинчи даражали мақсадларини ҳамда дастлабки *мужтаҳидлар* таълимотининг мослашувчанлиги ёки қатъийлигини аниқлаш учун уни чуқур ўрганиш ва муҳокама қилиш зарур. Ушбу муҳим интеллектуал ва илмий мақсадга қўйилган биринчи қадам бу мусулмон мамлакатларидаги барча ҳуқуқшунослик мактабларидан таниқли шариатшунос олимлардан иборат махсус таркибни шакллантиришдир. Ушбу олимлар Умнатнинг мусулмонлар жамоаси учун келишилган қарорлар чиқаришдаги ҳаётий эҳтиёж-

ларини ўрганишлари ва муҳокама қилишлари керак. Бошқа бир вазифа – ижтиҳод даражасига етган ёки деярли эришган дунё бўйлаб шаръий уламоларни аниқлашдир. Ушбу олимлар гуруҳи илмдан ташқари, уммат ўзларининг илмий билимларига тўлиқ ишонишлари учун бутун ҳаётни ва шариатга риоя қилишни шахсий ҳаётларида бирлаштириши керак.

3-қисм: *Мақасид аш-Шариъа*: Инсон ўртасидаги алоқалар

Амалий ҳуқуқшунослик адабиётидаги муомала турларининг баъзи бир алоҳида мақсадлари куйидагилардир: улар қонунлар ва одамлар билан муомала қилишнинг турли соҳаларида Шариатнинг ўзига хос юқори мақсадларига қаратилган.

Битимлар охири ва воситалари

Ушбу мавзу одамларнинг хулқ-атвори ва ижтимоий ўзаро муносабатлари учун шаръий қоидаларни ўрганиш учун зарурий шартдир. Унинг мақсади шариат амалга ошириш ва олдини олиш учун биринчи ўринга қўйган мақсадларни иккинчи ўринга эга бўлган воситалардан ажратишдир, чунки улар бошқа нарсага боғлиқ. Шариат қоидаларининг мавзуси икки тоифага бўлинади: мақсадлар ва воситалар. Охириги нуқта (*мақасид*) *масалиҳ* ва *мафасиддан* ташкил топган, воситалар эса уларга олиб борадиган усуллардан иборат. Охириги нуқта – бу ўзлари учун мўлжалланган хатти-ҳаракатлар тури ва қонун чиқарувчининг мақсадларига ҳамда инсоний мақсадларга асосланган ҳаракатларга бўлинади. Ушбу мақсадлар қонун чиқарувчи томонидан фойдали мақсадларни амалга ошириш ёки шахсий хулқ-атвор билан боғлиқ жамоат манфаатларини ҳимоя қилиш учун мўлжалланган усуллардир. Камроқ аҳамиятга эга бўлган ва унчалик кенг бўлмаган иккинчи тоифа маълум бир гуруҳ одамлар ёки шахслар томонидан амалга ошириладиган мақсадлардан иборат. Мақсадларнинг юқоридаги иккита тоифаси яна Худонинг ҳуқуқлари ва инсон ҳуқуқларига бўлинади. Ушбу ҳуқуқларнинг моҳияти шундан иборатки, ҳеч ким уларни эътиборсиз қолдириши мумкин эмас, чунки улар Шариатнинг умумбашарий ва якуний мақсадларини сақлаш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Васаъил (*wasa'il*) атамаси Қонун чиқарувчи томонидан жорий қилинган қоидаларни, оралиқ мақсадларни амалга ошириш воситаси маъносини англатади, яқуний мақсадлар учун воситаларни ташкил этади. Уларсиз Шариатнинг мақсади амалга ошмаслиги ёки тўлиқ бажарилмаслиги мумкин. Ушбу воситалар Шариат қоидаларини кўрсатадиган сабабларни, уларни амалга ошириш учун зарур бўлган шароитларни, тўсиқларнинг йўқлигини кўрсатади. Агар мақсад бекор қилинган бўлса, демак унинг воситаси ҳам бекор қилинади, шунинг учун ҳам бу ислом ҳуқуқшунослигининг максимумларидан бирига айланди. Ушбу мунозара шариат мақсадларини амалга ошириш учун зарур бўлган воситаларга тегишли.

Шариатда ҳуқуқларнинг тоифалари ва тамойиллари

Ҳуқуқ олиш тамойилларини белгилаш одамларнинг олди-сотди битимларини қонунийлаштириш учун энг яхши ва ишончли асосдир. Бу шундай ҳуқуққа эга бўлган шахсларга қонун томонидан йўл бериш учун асос бўлган иккита муҳим вазифани бажаради. Бундай тамойилларни бериш судьялар, ҳукмдорлар ҳамда суд даъвогарлари ҳуқуқларини мустаҳкамлайди ва аниқлайди. Шариатнинг асосий мақсади – уларга тегишли бўлган шахслар тоифаларига қараб ҳар-хил ҳуқуқларни белгилаш, айрим кишиларнинг баъзи ҳуқуқларда бошқалардан устунлигини аниқлаш ва одамларнинг умумий ресурслардан қандай фойдаланиши кераклигини намойиш этиш. Ҳуқуқларнинг таснифини тартибга солувчи қоидаларнинг моҳиятини иккита асосий тамойилга боғлаш мумкин: конституция ёки ажралмас ҳуқуқлар ва устунлик, ёки осонликча эксплуатация қилинадиган маълум ҳуқуқларда бир шахс ёки бир гуруҳ шахсларнинг бошқасидан устунлиги. Ҳуқуқлар асосий тоифадаги ҳуқуқларга қараб, қуйидаги тоифаларга бўлиниши мумкин: инсон ҳуқуқлари, меросхўрлик ҳуқуқлари ва ресурсларга бўлган ҳуқуқ.

Турли хил ҳуқуқ тизимлари авлодларни ўзларининг шахсий идентификациялари тўғрисида шубҳалардан ҳимоя қилиш учун оила бирлигининг асосини таъкидлайди. Барча тўғри қонунларни бекор қилган ҳолда Ислом шариати оилани тартибга солиш ва унинг фаолияти учун энг адолатли, соғлом ва юксак қоидаларни ўрнатган. Оила учун ҳар қандай қонунчилик асосида ётадиган энг муҳим тамойил никоҳ ҳамда қариндошлик ришталарини мустаҳкамлашга қаратилиши керак ва агар улар бузилиши

мумкин бўлса, бу қандай бўлиши кераклигини тушунтириб бериши керак. Шариатнинг энг муҳим мақсадларидан бири бу никоҳга аҳамият беришдир, чунки у оиланинг асосий тамойилини ташкил этади.

Никоҳ ришталарини энг муносиб тарзда мустаҳкамлаш учун зарур бўлган шартнома шакли никоҳ моҳиятига зиддир. Никоҳни тартибга солувчи бирламчи ва иккиламчи қоидалардан ташкил топган ва ушбу муассасага тегишли шаръий мақсадлар тўғрисида хулоса чиқариш мумкин бўлган маълумотларни синчковлик билан таҳлил қилишимиз иккита асосий тамойилни кузатишимизга имкон берди. Биринчи тамойил, никоҳ ришталарининг ўзига хос шакли, аёл ва эркак ўртасидаги бошқа барча шериклик шакллари ўртасида аниқ фарқни ўрнатишга қаратилган. Иккинчи тамойил вақтинча никоҳ тузилмаслигини таъминлашдан иборат. Никоҳ – ахлоқий ҳимоянинг бир шакли ҳисобланади.

Савдо-сотиқ ишлари

Шариат иқтисодий бойликни энг юқори даражада ҳурмат қилади. Қуръон оятлари ва пайғамбарлик анъаналари мулк ва бойлик инсоният жамияти фаолиятининг асоси ва унинг муаммоларини ҳал қилиш воситаси сифатида кўриб чиқилган. Шариат аҳқомига кўра мулк ва бойлик муҳим мавқега эга эканлиги тўғрисида кўплаб далилларни топамиз. Дарҳақиқат, иқтисодий мулк закоти Исломнинг учинчи устунидир. Шариат аҳқомининг жамият бойлиги билан боғлиқ асосий мақсади унинг сақланиб қолиши ва ўсишини таъминлашдир.

Шариат аҳқоми мулкни сотиб олиш ва мулк орттиришнинг ягона воситаси сифатида қуйидаги омилларни аниқлади: ҳеч кимнинг ҳуқуқи бўлмаган нарсага алоҳида эғалик қилиш; ер эгаси билан биргаликда унинг ер тилқасида ишлаш ҳамда бир нарсени бошқасига алмаштириш. Савдога қўйиш имкони борича кўпроқ одамларнинг қўлида бойликнинг адолатли айланишини назарда тутати. Шундай қилиб, бу Шариатнинг асосий мақсадларидан биридир. Савдо мақсадига эришиш учун молиявий ҳуқуқларнинг ўтказилишини тартибга солувчи турли хил муомалалар билан боғлиқ шартномалар тузилди. Шариатнинг барча турдаги иқтисодий бойликларга оид мақсадларини бозор, шаффофлик, сақланиш, чидамлилик ва адолат асосида умумлаштириш мумкин. Шариат кўзда

тутган муомаланинг маъноларидан бири бу жамиятдаги бойликни имкон қадар кўпроқ қонуний равишда қўлга киритганларга ҳеч қандай зарар етказмасдан ўтказишдир. Шариат аҳли одамларнинг ўз бойликларига бўлган мутлақ ҳуқуқини тан олди ва уларга ҳаёти давомида ўз хоҳишларига кўра фойдаланишга руҳсат берди. Шундай қилиб, у пул ишлашни ва тежашни рағбатлантиради. Шу тариқа Шариат жамиятнинг умумий бойлигини ошириш ва унинг ривожланишидаги ҳар қандай тўсиқларни бартараф этиш мақсадига эришишга умид қилмоқда.

Бойлик ва мулкдаги шаффофликни талаб қилишдан мақсад, зарар ва ни-золардан имкон қадар кўпроқ қочишдир, шу сабабли гаровлар ва ҳуж-жатлар белгиланган. Ҳар қандай бойликни ишониб топширган одам уни Худонинг амрларига биноан ҳимоя қилиши керак. Шариат қоидалари шартномаларнинг амал қилиш муддати ҳамда шартларининг бажарили-шини тартибга солади. Молиявий амалларга оид шариатнинг мақсадига мувофиқ мулкка эгалик қилиш ва сотиб олиш билан боғлиқ шартнома-ларнинг амал қилиш муддати ҳамда бекор қилинганлигини тартибга со-лувчи қоидалар қонунийлаштирилди.

Турли хил молиявий амалларда Шариат мақсади ҳам шахс, ҳам жа-моат учун бойлик орттиришдир. Меҳнат бойликнинг асосий қисмлари-дан бирини ташкил этади ва қолган иккитаси фойдаланиш воситасидир. Меҳнат ва ишлаб чиқаришга қодир бўлганларнинг баъзилари, самарали меҳнатни амалга оширишга имкон берадиган капиталга эга бўлмаган ёки уларнинг ишлаб чиқариш салоҳиятига мос келадиган етарли капиталга эга бўлмаган кўпчиликни ўз ичига олади. Кўп ҳолларда капитал ва ишчи кучини самарали фойдаланишга тўсқинлик қилиш эҳтимоли катта. Бу ҳақиқатан ҳам ишчилар, капитал эгалари ва бутун жамият учун катта йўқотишдир. Ушбу вазиятдан чиқиш учун тўғри фикрлайдиган одамлар капитал ва малакали ишчи кучини иккала томонга фойда келтириш учун бирлаштириш усулларини кашф этишди. Шундай қилиб, Ислом қонун-чилигининг мақсади ҳар икки томоннинг иккаласига ҳам ушбу мақсадга эришиш учун энг яхши усулнинг адолатли йўл тутишига тўсқинлик қил-масликдир. Ушбу барча турдаги шартномаларда Шариатнинг мақсади ишчиларнинг хизмати бекорга сарф қилинмаслиги ёки камситилмаслиги учун муайян шартларни белгилаш орқали уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш эди.

Шариат қуйидаги тамойилларни қўллаб-қувватлайди: меҳнат шартномаларини кўпайтириш; шунга ўхшаш амалларда тез-тез учрайдиган хавфга йўл қўйиш; бундай шартномаларда ишчига оғир келадиган ҳар қандай нарсадан қочиш; шартномаларни оғзаки мажбурий деб ҳисобламаслик; ишчиларга ўзларининг меҳнатлари ўрнига оладиганларидан ташқари қўшимча имтиёзлар бериш шартларини белгилашга рухсат бериш; иш тугагандан сўнг кечиктирмасдан дарҳол ишчиларга ўз ҳақларини тўлаш; ишчини ишни бажариш учун зарур бўлган воситалар билан таъминлаш, чунки уни ўзи анжомларсиз бажаришга мажбурлаш керак эмас; қуллар меҳнатига ўхшаш ҳар қандай шароит ва шартномалардан воз кечиш.

Совға ва эҳсон шартномалари жамият аъзолари ўртасида ўзаро ёрдам тушунчасига асосланади. Улар фуқароликни мустаҳкамлайдилар, олий шариат мақсадларга хизмат қилади ва эзгу исломий фазилатни ўзида мужассам этади. Йўл давомида улар қашшоқлар учун ёрдамга ва камбағалларни бойитишга эришадилар. Шариат қуйидаги тамойилларни қўллаб-қувватлайди: уларнинг давлат ва хусусий манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ҳайрия ҳамда совғаларни кўпайтириш; ихтиёрий равишда ва ҳеч қандай иккиланишсиз қилинган хайр-эҳсонлар; донорларнинг хоҳишига кўра ҳайрия шартномаларини тасдиқлаш воситаларига нисбатан бағрикенглик ва мослашувчанлик; ва бошқаларнинг ҳуқуқларини бузилишига ҳамда йўқотилишига олиб келмайдиган хайр-эҳсон ҳаракати.

Ҳукм, гувоҳлик ва жазо чоралари

Мусулмонлар жамоати жамоат ишларини юритадиган, адолатни бошқарадиган ва шариат аҳкомларини ўз сафларида татбиқ этадиган ҳукмдорларга эга бўлиши керак. Чунки Ислом шариати аҳкоми, ўзаро муносабатларни ва белгиланган ҳуқуқларни тартибга солувчи код бўлиб, фақат шу мақсадларга эришиш учун тақдим этилган. Шариат аҳкомининг энг юқори мақсадларидан бири унинг ваколатларини ўрнатиш, қоидаларини амалга ошириш ва устунлигини тарғиб қилиш керак. Ҳар қандай ҳуқуқий тизимни (Шариат) амалга оширилишини таъминлаш учун одамлар унинг муқаддаслигини чуқур ҳис қилишлари керак. Дарҳақиқат, одамларнинг қонунни барчага тенг эканлигига ишонишлари, уларга итоат этишга имкон беради. Ўзининг ҳақиқий даъвогарларига ҳуқуқларни унинг асосий тамойиллари ва ўзига хос қоидаларига биноан етказиб

беришга қаратилган қоидаларини амалга ошириш учун масъул одамлар тоифаси учун Шариат мақсад қўйган. Бирон бир лавозимга тайинланган инсонга фойда келтирмаса (*маслаҳаҳ*) ёки ёмонликнинг олдини олмаса (*мафсада*) ишлашга йўл қўйилмайди.

Шариатнинг барча йўналишлари жамиятнинг барча ишларини ислоҳ қилишга қаратилган. Шариат томонидан қўлланилган огоҳлантириш чоралари, энгил жазо ва қатъий жазолар фақат одамларнинг ҳолатини тўғрилашга қаратилган. Шариатнинг энг юқори мақсадларидан бири бу жамиятнинг ижтимоий тартибни сақлаб қолишдир, фақатгина барча келишмовчилик ва тажовуз манбаларини тўсиб қўйиш орқали бу мақсадга эришиш мумкин. Ушбу манбаларни тўсиб қўйишнинг ўзи адолатли сиёсатдир, чунки у хатосиз шариатга асосланган ва қонуний ҳокимият томонидан амалга оширилган. Шахслар ва жамиятни ислоҳ қилиш – Шариатнинг энг олий мақсади. Бу жиноятчиларни жазолаш ва тақлид қилувчиларни олдини олиш орқали қурбонларни қониқтиришга қаратилган.

Хулоса

Умид қиламанки, ушбу китоб ҳуқуқшунослар ва билим изловчиларга ўзларининг фикрлаш доирасини, идрокини юксак чўққиларга кўтаришда ҳамда *Мақасид ал-Шариатнинг* юқори мақсадларига эришиш ва бу йўлда олган қарорларини кучайтиришда ёрдам беради.

Муаллиф

МУҲАММАД АЛ-ТАҲИР ИБН АСҲУР 1879-йилда Тунисда туғилган ва 1973-йилда вафот этган. У ўзининг жамоат ва маъмурий ҳаётдаги кўп ва батафсил тажрибасини, ҳамда ўн тўққизинчи ва йигирманчи асрларда Тунисда мутлақо тенги йўқ бўлган турли хил илмий нашрлар ва мақолаларнинг бой меросини қолдирган. Уларнинг аксарияти бугунги кунда ҳам танқидий ўрганилиши ва нашр этилиши кутилмоқда.

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган, қисқача шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир.

Шайх Муҳаммад ат-Тоҳир Ибн Ашур энг таниқли Зайтуна Имом ва 20-асрнинг буюк ислом уламоларидан бири ҳисобланади. Шайх Ибн Ашурнинг «*Мақасид аш-Шарифа рисоласи*»нинг инглиз тилига таржима қилиниши ва нашр этилиши ислом қонунчилиги соҳасидаги катта ютуқдир. Ибн Ашур *Мақасидга* буюк имомлар давридан бери жиддий ривожланмаган ислом ҳуқуқи назариясини янгилаш методологиясини таклиф қилади. Ибн Ашур, Муҳаммад Пайғамбарнинг (С.А.В.) хатти-ҳаракатлари ва қарорларига, шунингдек, унинг нозик *мақасид* мавзусига мурожаат қилди. У Ислом қонунларининг бир қисми бўлиши керак бўлган Пайғамбарнинг урф-одатлари билан сиёсий етакчилик ва низоларни ҳал қилиш каби мақсадлар учун қилинган Пайғамбарнинг ҳаракатлари, сўзлари ўртасидаги фарқларни аниқлаш мезонларини киритди. Аммо унинг ушбу китобдаги энг муҳим ҳиссаси анъанавий *усул-ал-фиқҳда* ҳеч қачон шаклланмаган янги, замонавий, атамани ишлаб чиқиш орқали янги *Мақасидни* яратишдир. Масалан, Ибн Ашур «наслни сақлаш» назариясида «оила тизимини сақлаб қолиш», «ҳақиқий эътиқодни ҳимоя қилиш» назариясида «эътиқод эркинлиги» кабиларни ишлаб чиқди ва «тартиблилик» тушунчасини ҳам киритди. У, шунингдек, *Мақасид* сифатида ўз ҳуқуқларини англатган ва бунга бутун ислом қонунини асосланган «тартиб», «табиий феъл-атвор», «эркинлик», «ҳуқуқлар», «фуқаролик» ва «тенглик» тушунчаларини ҳам киритди. Ушбу ривожланиш Ислом қонунлари учун мусулмон жамиятлари ва озчилик мусулмонлар учун долзарб муаммоларни ҳал қилишга катта имкониятлар очиб беради.